

TELEVÍZIÓ

ELSZENVEDNI A HALÁLT

A tévéfilm megtekintése óta foglalkoztat a gondolat: miért tűnt úgy, hogy a film tökéletesen tükrözi az elbeszélést, holott összehasonlítva a kettőt — Örkény István *A battyú halálát* és a belőle Szántó Erika rendezésében készült tévéfilmet — jelentős, méghozzá meghatározó jelleggel bíró tartalmi eltéréseket tapasztalhatunk. Mitől olyan „szövegű” mégis a film, hogy már-már kétségtelessé válik, irodalmat látunk a képernyőn. Természetesen igazat adunk azoknak, akik szerint irodalmi művet lehetetlen teljes tökélyrel transzponálni, mert sem a film, sem a színházi előadás nem adhatja vissza az írott szöveg varázsát. De az említett produkció többek között azért tűnt tanulságosnak, mert bizonyította, hogy a tévéfilm is jelentős mértékben azonos lehet irodalmi forrásával.

Még akkor is, ha a rendező olyan szabadon bánik anyagával, mint azt Szántó Erika teszi. Hogy valóban nem kímélte az irodalmi anyagot, azt már az expozícióval is bizonyította. Janicsári Júlia balett-táncosnő ötvenhatos, Bécsbe történő emigrálásának indítékait szinte teljesen megváltoztatta. A filmben gyermekének halála, nem férjének végső elvesztése űzi őt egykori szeretőjéhez. De nem ezek a momentumok a fontosak, hanem az, hogy a rendező és a dramaturg Örkény szövegében megtalálta azokat a gondolatokat, amelyek a mű esztétikai erejét adják, s ezen belül azokat a kulcsszavakat is, amelyek motiválják és vizszik a cselekményt. Ezért tűnik úgy, mintha az irodalmi élményanyag reprodukálásakor csak enyhe korrekciót végeztek volna a novellán, holott ennél több történt.

A rendező a szöveg mellett a kép és a hang együttesére építi a filmet, mindvégig ügyelve arra, hogy az a világ az íróval szoros kapcsolatban maradjon. Nézetem szerint az azonosság érzetét is elsősorban az kelti, hogy az írott mű és a film a jelképek szintjén ad megközelítőleg azonosat, az ember és világ viszonyáról festett kép végül hasonlóképpen általánossá válik.

Az idegenbe szakadás és a magány Örkény elbeszélésének és Szántó Erika tévéfilmjének tárgya. A munkájába belefáradt, önmaga helyét a társadalomban meg nem találó Júlia keres kiutat a zsákutcából. De kariervágya is űzi. Ki máshoz, mint az otthonát egykor ugyanúgy elhagyó,

Örkény István: *A battyú halála*. Rendező: Szántó Erika. Operatőr: Zádori Ferenc. Főbb szerepekben: Esztergályos Cecília (Júlia), Andorai Péter (Oszterman Ferenc), Kállai Ferenc (Viktor), Törőcsik Mari (Fräulein). Készült a Magyar Televízióban. Sugározta a Belgrádi Televízió első műsora 1987. szeptember 7-én.

egykori partneréhez és szeretőjéhez. Két idegenbe szakadt művészi (fél)-tehetség drámája is a film. Lelki drámája mindenekelőtt. Viktor és Júlia is érvényesülni szeretne, de ez otthon is nehéz volt számukra, hát még idegenben. Művészi egoizmusuk addig fajul, hogy már egymás apró sikereit is képtelenek elviselni, olyannyira, hogy amikor Júlia megkapja föllépési meghívóját a vöslai kastélyba, amelyen nincs rajta Viktor neve, az szívrohamot kap. A két ember végül nemcsak egymás riválisa, hanem ellensége is lesz.

Viktor koncertezéseiből aránylag tisztességesen él, de művészetét csak jórétkynysági teadélutánokon bizonyíthatja, ahol házvezetőnőjével menyőbabákat árulnak, könyörödományt gyűjtenek az otthoniak megsegítésére. Júlia valamivel többre képes, sikerül is fölvételije a bécsi operába, de nagyobb megpróbáltatásokra képtelen. Kevés az önbizalma, s ennek következtében amikor beáll a kastélyterem reflektorfényébe, hogy eltáncolja a hatyú szerepét, csak arra van ereje, hogy a megadott ütemre lábujjhegyre emelkedjen, fölemelje karját, amely azonban tehetetlenül visszahull. Amikor ezek után Viktor gúnyosan vágja a szemébe: „Hiába, Júlia. Most nincs hová szőknöd. Neked én maradtam, és nekem te”, keserűségének önmarcangoló végeként kiugrik a robogó gépkocsiból.

Júlia bukásának előkészítése egy hosszú, de sikeres expozíció. A magány és a művészi sikertelenség okozta tragédiát a rendező jól építi, a kórházi folyosóról gyermeke betegágyára való rálátásának vissza-visszatérő motívumával érzékelteti a magáramaradottságot, s innen már nem is következhet más, mint tragédia.

A táncosnő Júliát Esztergályos Cecília alakította, hitelesen hozva a gyermekéért aggódó anyát, a munkáját szerető, ám saját értékeiben kételkedő művésznő alakját is. Passzív hős, aki életét és végül halálát is csak elszenvedni tudja. A szinte lírai figura lelki drámáját mindvégig egyszerű eszközökkel, többnyire arcjátékkal, kezét tördelő mozdulatokkal, bizonytalanságot eláruló léptekkel oldja meg. Játéka visszafogott, gesztusaiban redukált, viszont kifejező és hatásos. Kállai Ferenc Csermlényi Viktora (egyébként ugyanaz a nagy étkű operaénekes, akivel a *Macskajátékban* is találkozhattunk) inkább cinikus, mint öntelt, noha szerepe ez utóbbit kívánta volna meg tőle. Nyersebb is a kelleténél. mozgása viszont inkább idős gavallért, mintsem a még mindig szerelem-től fűtött férfit sejtette. Esztergályos Cecília mellett az egykor ugyan-csak művészpályán mozgó és mindent nyögati pontossággal és precízséggel intéző házvezetőnőt alakító Törőcsik Marinak vannak remek pillanatai. Micsoda magabiztos fölénnyel utasítja az önmagával erkölcsi konfliktusban álló Júliát feladatának teljesítésére! De ugyanakkor ő már, ha nem is tudja, sejtja a véget.

Jól választott a belgrádi stúdió drámaszerkesztősége, amikor a Magyar Televízió utóbbi éveinek produkciójából éppen *A hattyú halála* mellett döntött, mert Őrkény elbeszélése — s a film is, természetesen — jóval több „vérfagyasztó karriertörténetnél”, ahogyan 1966-ban a *Jeruzsálem hercegnője* című kötet megjelenésekor nevezték.

Szeptemberben még két irodalmi mű sikeres televíziós földolgozását láthattuk. Ivo Andrić *Nyuszi* című kisregényét és Meša Selimović *Viharos éjszaka* című elbeszélését ekranizálták, az előbbit háromrészes sorozatként a szarajevói, az utóbbit pedig a zágrábi stúdió. Minden bizonnyal a véletlen műve a sok mindenben hasonlító, tehát rokon szövegek alapján készült tévéfilmek egyidőben történt sugározása, de azaz, hogy így történt, a televízió az összehasonlítás lehetőségét is felkínálta.

Mindkét szöveg hőse szinte azonos típusú egyén: egyazon poszton megöregedett, munkájukba belefáradt, városi kistisztviselők, akik most, a második világháború első napjainak malomkerekei között őrlődnek. Ebből következik, hogy a rendezők — Nenad Dizdarević illetve Zrinko Ogresta — lelkiismeret-dramát alkottak, azzal a leplezetlen szándékkal, hogy minél tökéletesebb lélekábrázolással mutassák föl az ingatagság örvényléseit.

A televíziós változat Andrić regényéből elhagyta az alapszöveg első harmadát, azt az egyébként filmre nehezen is alkalmazható, lírai elemekben is bővelkedő leírást, amely tulajdonképpen írói tudósítás a törtető feleség révén felfelé kapaszkodó Katanić család eddigi életéről. „Nagyon nehéz volna megmondani — írja Andrić —, ki volt a ház valódi tulajdonosa, mert ez összetett, jogi kérdés is, amelybe egyébként olyan elemek vegyülnek, mint amilyen az erkölcs, a házasság, a fiatalkori tévelygések és a nagy megbánások.” Mindenesetre a ház hivatalos urát, Isidor Katanićot, a városi kancellária kalligráfusát a mindig mindent jól tudó szomszédok csak Zekának (nyúlnak) ismerték, mint ahogy a Margita névre keresztelt feleséget, ugyancsak találó hasonlattal Kobrának, egyetlen, örök egyetemista fiukar pedig Tigarnak. Az ilyen ragadványnevűek barlangjában éli életét Isidor Katanić, túrve megaláztatását és semmibe vevését.

A tévéfilm a fekete könyökvédőjét immár letevő, a nyugdíjba vonult tisztviselő további sorsáról tudósít, attól a perctől követve életét, amikor a családi terrorba belefáradt s immár a hivatalban sem nélkülözhetetlen ember az öngyilkosság gondolatával foglalkozva ki-kisértál a Szá-

I to će proći (Ez is elmúlik). Ivo Andrić *Nyuszi* című kisregényét televízióra alkalmazta Abdulah Sidran. Rendező: Nenad Dizdarević. Operatőr: Mustafa Mustafić. Főbb szerepekben: Fabijan Sovagović (Isidor Katanić), Olivera Marković (Margita), továbbá Bata Živojinović, Bogdan Diklić, Milan Puzić, Nada Kasapić, Slavko Štimac. Készült a Szarajevói Televízióban 1987-ben. Sugározta a Belgrádi Televízió, 1987. szeptember 13-án, 20-án és 27-én.

va-partra. Itt nemcsak régi ismerősökkel találkozik, hanem a valósággal is szembesül. A megszállás borzalmaival mindenekelőtt. Szemtanúja lesz egy gyilkosságnak, fölakasztott embereket lát, lázadókkal és besúgókkal kerül társaságba... Mély emberi lázadása a mozgalom mellé sodorja, igazolványokat és útleveleket hamisít, de — bár a kitörő háború lát-szólag ismét értelmet ad életének — továbbra sem képes saját életének irányítója lenni. Ennek folytán bukása is elkerülhetetlen.

A tévéfilm is tulajdonképpen mindvégig Zeka bukásának szükségszerűségére alapoz. Kezdve attól, ahogyan átveszi a nyugdíjba vonulása tiszteletére kapott, kitöltetlen plecsnit, egészen addig, hogy a folyó hajjai elnyelik az erőtlen testet.

A film készítői Andrić regényét az egyén sorsán keresztül felmutatott történelmi sorskérdésnek fogták föl, s maguk is a tragédiát mint szükségszerűséget fogalmazták meg. Fabijan Šovagović játéka pedig meggyőzően hozza az esendő ember lelki nagyságát, amely egyszerre teszi rokonszenvéssé és közelivé is alakját. Néha zavarának tempótlan sablonjai, de ezt őszinte érzéseinek színészi fölmutatásával kellőképpen tudja ellensúlyozni.

Míg Šovagović Isidorja kiürült lélek, addig Pero Kvrđić kishivatalnok a Selimović-elbeszélésben élmélygő, rossz belső közérzetű figura. A háború hozta elszegényesedés és fiuk továbbtanulni nem akarása ingatja meg a család harmonikus életét. Aztán jön a „viharos éjszaka”. Hősiünk lelkiismeretét teszi próbára azzal, hogy megőrzésre elfogadja a deportálásba kényszerített zsidó szomszéd vagyonát.

Ez a hős Andrićéhoz viszonyítva bonyolultabb, mert a váratlan esemény számítóvá teszi. Legszívesebben azonnal visszaadná az ékszereket, de sajnálja a jutalmul kapott értékes pecsétgyűrűt, amivel talán még a gyereket is jobb belátásra lehetne bírni, mint ahogy a feleség sem szívesen válna meg már a csipkés asztalterítőktől. S még mielőtt krumplicsákba rejtenék az aranyat, már a meggazdagodás lehetőségeit is latolgatják, föltéve — igaz egyelőre megválaszolatlanul is hagyva — a kérdést: és mi lesz, ha nem jönnek vissza? Selimović kisembere, bár érzi veszét, nem tud ellenállni a kihívásnak. Sőt még zavarát sem képes leplezni, és furcsa viselkedésével azonnal magára vonja környezete figyelmét. Munkába menet a szokásos fröccs helyett töményt rendel a kocsmában, a hivatalban gondolataiba temetkezve megfélekedzik sablonos kötelezettségeiről, nem veszi észre főnökét...

A tévéfilm egyik legjobb jelenete, amikor e szokatlan viselkedésre azonnal fölfigyelő tisztviselő társai reggelizni menet a szokásosnál hangosabb kattogtatással csukják le tintartójuk fedelét, s amikor hősiünk

Meša Selimović: *Viharos éjszaka*. Tévéadaptáció és rendezés: Zrinko Ogresta. Operatőr: Davorin Geđ. Főbb szerepekben: Pero Kvrđić, Semka Sokolović-Bertok, Zlatko Crnković, Vili Matuška. Készült a Zágrábi Televízióban. Sugározta a Belgrádi Televízió 1987. szeptember 14-én.

is odakapna, csak akkor veszi észre, hogy az övé ma reggel felnyitlan maradt. Az iménti puskaropogást idéző zajt riasztólövéseknek véli, a láthatatlan golyók lelkébe fúródnak, hogy végül összetörten zokogva lássuk még egy pillanatra, ott, a hivatali vécé tükre előtt.

A film rendezőjének értelmezése szerint itt a figura nem kényszerül gondolatainak kifejtésére, de cselekedeteiből pontosan értjük logikáját. S ennek a filmes eszköznek a következetes alkalmazásától jó a produkció, Pero Kvrđić alakítása pedig, hogy esendő kisembert formál, kevés szóval, de kifejező mozdulatokkal. Kvrđić és Šovagović alakításának közös vonása, hogy mind a ketten egész embert, egy teljes életet fölmutattak, részvételt rajzolták meg undorító jegyeiket és egyúttal tipikus vonásaikat is.

BORDÁS Győző